

KRŠĆANIN PRED IZAZOVIMA PLURALIZMA

Elementi teologije pluralizma u misli Željka Mardešića

Nikola Bižaca

Sveučilište u Splitu
Katolički bogoslovni fakultet
nikola.bizaca@st.t-com.hr

UDK: 27:329]:2-047.44Mardešić, Ž.
27-05:21/29

Izvorni znanstveni rad
Primljeno 06/2017.

Sažetak

Djelo Ž. Mardešića do sada je izdašno istraživano pod vidom njegova doprinosa društvenim, povijesnim i fenomenološkim znanostima o religiji. Pritom je njegova osobna teološka sinteza kršćanstva koja je više ili manje izričito utkana u njegove društveno-religijske analize i promišljanja ostala u velikoj mjeri po strani. Čak se među tumačima njegove misli može naići na izričitu nesklonost traganju za njegovim teološkim profilom. Mi međutim držimo da Mardešić ima jednu prepoznatljivu teološku viziju stvarnosti koja prati i prožima njegove socio-religijske i religiološke analize. To je dohvatljivo između ostalog i u njegovim teološkim vrednovanjima fenomena religijskog, svjetonazorskog i političkog pluralizma. Stoga se u ovom članku nastoji uočiti i ukratko predočiti neke od nosivih kategorija Mardešićeve teološke sinteze koju on primjenjuje kod vrednovanja fenomena religijskog i političkog pluralizma suvremenih društava. U uvodnom dijelu se načelno govori o mjestu i ulozi teološkog promišljanja religijskog pluralizma kao i o načinu prisutnosti Mardešićeve teološke sinteze unutar njegove religiologije. U prvom poglavlju skiciraju se temeljne odlike moderniteta i postmoderniteta kako ih vidi ovaj autor, a koje promiču pluralizaciju dosadašnjih pretežito kršćanskih društava. Ukazuje se potom na neke od neprimjerenih reakcija kršćana katolika na rastuću pluralizaciju društva. Uočavanju najvažnijih elemenata Mardešićeve teološke sinteze i njihova primjena na teološko vrednovanje pluralizma posvećen je središnji dio članka. U zaključnom dijelu se na temelju iznesenog i protumačenog ukazuje na utemeljenost naslovne teze o postojanju Mardešićeve teološke sinteze koja je iznjedrila elemente njegove teologije pluralizma. Sve to govori u prilog Mardešićevoj interdisciplinarnoj metodologiji kao i njegovu nezanemarivu doprinosu recepciji saborskih gledanja na rastuću svjetonazorsku pluralnost društva.

Ključne riječi: Ž. Mardešić, sociologija religije, religiologija, teologija pluralizma, recepcija Sabora, dijalog, sekularizacija.

UVOD

Katolička teologija u ovih je pedeset godina nakon Sabora sve više postajala svjesnom da može, ali i da mora trajno osluškiivati religijsku povijest čovječanstva. Kršćanstvo je također sastavni dio te duge povijesti institucionaliziranog i neinstitucionaliziranog religioznog iskustva. U toj povijesti teologija pokušava prepoznati i vrednovati tragove Božje nazočnosti koji su u stanju obogatiti njezinu cjelovitu viziju odnosa Boga i svijeta. Stoga je zadnjih desetljeća uveden, odnosno proširen studij religija, prošlih i onih današnjih. Unutar teološkog studija postoji disciplina zvana *teologija religija* koja u trajnom interdisciplinarnom dijalogu teološki vrednuje rezultate raznih znanosti o religijama; u prvom redu povijesti religija, fenomenologije religija, ali i sociologije i psihologije religije. Naime, navedene znanstvene discipline studiraju religijske fenomene kroz povijest primjenom znanstvene metode koja nastoji očuvati fenomenološki *epohe* tako da se, po mogućnosti, što više samim činjenicama-fenomenima dopusti govoriti, ne projektirajući u njih vlastite svjetonazorske, odnosno teološke „predrasude”. Tako uočene povijesno-religijske i fenomenološko-religijske činjenice potom tvore objekt normativnog teološkog promišljanja u jednoj drugoj disciplini zvanog teologija religija.¹

Kod nas u Hrvatskoj teologija religija još je i danas u povojima i, nažalost, nije od crkvene pa i teološke većine percipirana kao disciplina koja već sada nagoviješta neizostavni smjer razvoja u neposrednoj budućnosti svih pojedinačnih nosivih segmenata katoličke teologije. Stoga mi se učinilo zanimljivim pokazati da je Željko Mardešić tijekom svojega vjerničkog i intelektualnog života, a naročito zadnjih petnaestak godina, odigrao ulogu i jednog od zaista malobrojnih katoličkih teologa religija u Hrvatskoj. On koji je od pravnika postao samoukim, u jugoslavenskom razdoblju afirmiranim sociologom i fenomenologom religije prometnuo se, potaknut imanentnom logikom svoje vjerničke radoznalosti, ali i nezadovoljstvom nedovoljnim uvažavanjem pa i potihim osporavanjem strateških opcija saborske teologije i duha Sabora, sve više – kaže Špiro Marasović – u koncilskog proroka i teologa.² Ja bih radije precizirao u teologa pluralizma, religijskog i političkog. Teologija pluralizma sržna je preokupacija svake teologije religija. I tu se odmah postavlja pitanje kako je funkcionirala teologija sociologa-fenomenologa Željka Mardešića?

¹ Nikola Bižaca, *Ususret bratskom putovanju. Temelji i dijaloške perspektive teologije religija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2013., 79-80.

² Špiro Marasović, *Željko Mardešić – živi glas Koncila*, *Nova prisutnost* 3 (2005.) 2, 352.

Prema mišljenju bosanskog teologa Ivana Šarčevića, a koje inače nije izolirano, Mardešića ne bi trebalo olako svrstati među teologe. Šarčević pritom naglašava Mardešićevu povremenu „krajnju kritičnost prema teologiji i njezinoj ulozi u Crkvi i društvu”. Istina je da Mardešić sebe izričito ne naziva teologom niti svoju „religiologiju”, kako ju Šarčević označava, ne naziva teološkom. S druge pak strane, nije dovoljno samo reći da Mardešić teologiju ne isključuje, odnosno da je smatra društveno „korisnom”, ako uočava i aktualizira poruke Evanđelja i Sabora.³ Osobno mislim da se povremena Mardešićeva kritičnost prema teologiji (npr. njegovo spominjanje paradigme dvorske teologije jednog Euzebija!) odnosi na određene tipove uporabe teologije, a ne na teologiju kao takvu. Jer Mardešić ne samo da ne isključuje teologiju ili je tek drži korisnom već metoda njegova rada posebno zadnjih dvadesetak godina njegova života predstavlja trajan napor teološkog interpretativnog čitanja rezultata njegovih socio-religijskih i religijsko-fenomenoloških, povijesno-idejnih i politoloških analiza, prikaza i razglabanja. Iako, istina, on nije akademski teolog, relativno je lako prepoznatljiva njegova vlastita teološka vizija Boga, Isusa Krista, čovjeka, Crkve, društva, povijesti. Riječ je o jednoj teološkoj sintezi čije su pretežite sastavnice: Isusov Govor na gori, dobri i agapični Bog Novoga zavjeta, elementarna teologija križa s njezinim korolarijem patnje, idealizirana percepcija pretkostantinovske kršćanske zajednice te temeljne teološke opcije središnjih saborskih dokumenata. Vjerujemo također da je određeni utjecaj na Mardešićevu teološku sintezu odigrala sve u svemu optimistična „teologija anonimnog kršćanstva-anonimnih kršćana” Karla Rahnera. Pritom u prvom redu mislimo na ono što bi se, mijenjajući govor J. B. Metz-a o „atmosferskom Nietzscheu”,⁴ moglo nazvati u desetljećima teološke recepcije Sabora „atmosferskim Rahnerom”.

Rečena teološka sinteza predstavlja nedvojbeno izraz teološkog promišljanja Mardešićeva osobnoga vjerskog iskustva, ali i izraz njegove trajne vjerničke i teološke znatiželje i neumornog traganja za razumijevanjem i izražavanjem srži evanđeoske poruke koje će biti što je moguće primjerenije promijenjenim povijesnim i kulturnim prilikama. S tom hermeneutičkom teološkom znatiželjom on stalno susreće i prati rezultate svojih religiooloških i društveno-religijskih analiza. Istina, Mardešić svoje polazišne teološke stavove ne uteme-

³ Ivan Šarčević, Lukavstvo svetog? Mardešićevo razumijevanje političkog katolicizma, *Nova prisutnost* 9 (2011.) 2, 258.

⁴ J. B. Metz, *Memoria passionis. Un ricordo provocatorio nella società pluralista*, Queriniana, Brescia, 2009., 149.

ljuje u najvećem broju slučajeva u samom tekstu, pred čitateljem, uz pomoć uobičajene više ili manje razrađene biblijske, sustavne teološke te saborske hermeneutike i argumentacije. On najčešće jedno razložito utemeljenje svojih polazišnih teoloških stavova i iz njih izvedenih kriterija normativne vrijednosne prosudbe studiranih društveno-religijskih fenomena pretpostavlja. Svoje teološke stavove on iznosi u obliku više ili manje načelno formuliranih teza ili, još rjeđe, u obliku autobiografskih duhovnih iskaza. Egzistencijalna i teološka očitost tih stavova bi se, prema njemu, imala očitometnuti svakom čitatelju, svakom iskrenom vjerniku i uvjerenom sljedbeniku Isusa Krista na putu evanđeoske radikalnosti. Jednom riječju, u mnoge tekstove ovog autora ulaze i nosivi sadržaji njegove teološke sinteze koji predstavljaju uvide (zaključke) njegova trajnog i angažiranog teološkog promišljanja vlastitog kršćanskog iskustva i pripadnosti kršćanskoj zajednici s njezinim doktrinarnim izvorima. Sam pak pretpostavljeni hermeneutički i argumentacijski proces kojim je Mardešić došao do svojih polazišnih temeljnih sastavnica vlastite teološke sinteze ostaje nam nažalost najvećim dijelom izvan njegovih ključnih tekstova.⁵

Sukladno našoj naslovom zadanoj temi i tezi, željeli bismo u najkraćim crtama pokazati do kojih sve važnijih elemenata teološkog promišljanja religijskog, a donekle i političkog pluralizma dolazi Mardešić, polazeći od vlastitih temeljnih vjerskih izvora i stavova. Ali ponajprije ćemo se vrlo kratko upoznati s nekoliko osnovnih društvenih i religijskih odrednica modernog društva i postmodernih društava kakve su iznjedrile Mardešićeve sociološke i fenomenološke analize, a koje su važne za njegovo teološko vrednovanje pluralizma.

1. MODERNITET, POSTMODERNITET, RELIGIJE

Odmah na početku valja reći da je zamjetan broj Mardešićevih tekstova moguće opisati izrazom *pars pro toto* ili *cjelina u fragmentu*. Naime, bilo da je riječ o dokumentiranim studijama ili raznovrsnim kolumnama, gotovo u svakom svom tekstu ovaj autor daje do zna-

⁵ O njegovim pročitanim teološkim autorima, o njegovom stvarnom interesu za što uvjerljivijim oblicima teološke racionalnosti i „suvislostima” u vjerskom učenju koje je, kako Mardešić misli, povijesno kršćanstvo uvijek i s pravom izdašno podržavalo i gajilo, može se malo saznati iz njegovih tekstova: Ž. Mardešić, *Rascjep u svetom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007., 295. O tome se, međutim, moglo nešto više doznati samo kroz osobno druženje s njime. No Mardešićevi tekstovi ipak sadrže više ili manje teološki angažirane prosudbe uvida postignutih na temelju njegovih religioških analiza.

nje, često samo u obliku natuknice, koje su to temeljne znanstvene, ali i vjerničke preokupacije njegova cjelokupnog opusa. Radi se u prvom redu o genezi, fenomenologiji i načinu funkcioniranja moderniteta te o tome kako bi kršćani vjernici i njihove crkvene zajednice imali autentično funkcionirati u uvjetima modernog društva, povratka svetog, a potom i u vremenu postmoderne radikalizacije i univerzalizacije moderniteta.⁶

Uvijek nanovo on rekonstruira čimbenike nastanka (racionalizam, autonomizam, diferencijacija) i povijest trostoljetne afirmacije moderniteta.⁷ Upoznaje nas s mnogovrsnim otporima koji su predmoderni poretci pružali ili još uvijek pružaju. Kada je riječ o temeljnim odlikama suvremenoga građansko-liberalnog društva, Mardešić u samim njegovim temeljima vidi „individualizam”, odnosno usredotočenost na pojedinca i njegovu slobodu izbora. Na slobodi se temelji demokratski ustroj društva, ali i pluralizma, kako svjetonazorskog, religijskog, tako i političkog, koji nužno zahtijeva odvojenost religije od države.

Višedimenzionalni fenomen sekularizacije, koji je u građansko-liberalnim društvima Zapada buknuo nakon Drugoga svjetskog rata i predstavlja trajnu konstantu modernog svijeta,⁸ usko je vezan uz pluralizaciju društva na svjetonazorskoj i religijskoj razini.⁹ Taj i takav moderni svijet, utemeljen na dostojanstvu ljudske slobode, uza sve moguće rizike i stvarne zloporabe slobode, Mardešić zdušno podržava te s puno emotivnog udioništva opisuje više ili manje dramatične nelagode kršćanskih crkava s modernitetom, njegovom sekularizacijom, slobodom i susljednom pluralizacijom. Pritom analizira i strategije otpora koji je Katolička Crkva pružala i još ga uvijek u određenim ambijentima pruža modernom svijetu, njegovom pluralizmu i sekulariziranom mentalitetu te oblicima života proizašlim iz njega.

Naime, Crkva je kostantinovskom metamorfozom usvojila paradigmu moćne „Crkve države” (sic!). Od tada ona živi vjeru kroz mnoga stoljeće na način doktrinarno-institucionalne integracije cjelokupnoga društva koje u nekoliko navrata tijekom zadnjih tisuću godina, kako to Mardešić kaže, nastoji u kritičnim trenucima globalno mobilizirati, odnosno kulturološki i ideološki uvezati.¹⁰ Moderna

⁶ Ž. Mardešić, *Lica i maske svetog. Oglеди iz društvene religiologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997., 314-315.

⁷ Ž. Mardešić, *Rascjep u svetom*, 199.

⁸ Ž. Mardešić, *Lica i maske svetog*, 88; *Rascjep u svetom*, 694-695.

⁹ *Lica i maske svetog*, 89.

¹⁰ *Rascjep u svetom*, 195.

i postmoderna sekularizacija i pluralizacija dovode tradicionalnu globalnu i monolitnu društveno-crkvenu svijest radikalno u pitanje. Tako Crkva sve više postaje i sve više biva doživljena tek kao jedna od više različitih religijskih ustanova u društvu. Sva vjerovanja i mitovi, obredi i sakralna iskustva imaju u suvremenim zapadnim društvima jednako pravo građanstva.¹¹ Subjektivizacija religioznog iskustva, doktrinarnih sadržaja, a time i institucionalna fragmentarizacija svih religijskih sustava pa i Crkve karakterizira sve više religijski okoliš postmoderne.¹²

Mardešić međutim zazire od svih prošlih i sadašnjih pokušaja da se uz pomoć raznih načina teološko-ideološki motivirane politizacije kršćanskih/katoličkih vjerskih sadržaja pa i same institucije neutraliziraju učinci sekularizacije i pluralizacije. On proročki zauzeto razotkriva svakovrsne, više ili manje izričite oblike politizacije crkvene religije, kako one u prošlosti tako i u ovim našim vremenima i na našim prostorima. Pritom upućuje često na „lukavstvo politike” i naivnost vjernika, uključujući obnašatelje crkvenih službi, koji ne uče dovoljno iz neuspjeha politizacije religije u daljoj i bližoj prošlosti. Na politizacije kršćanske vjere, počevši od one u Mardešićevim spisima često spominjane izrazito kostantinovske, pa do teologije oslobođenja posebno teologija nacionalnog oslobođenja, Mardešić gleda kao na odricanje od radikalne nepolitizirane agapičnosti Evanđelja kršćanskih zajednica prvih stoljeća. Svaka, naime, politizacija (političnost) kršćanskih zajednica potire i nadomješta evanđeosku bezuvjetnost ljubavi i darivanja svima bez ikakve razlike interesima skupnog i pojedinačnog koristoljublja te logikom moći, nasilja i isključivosti onih drugih koji nisu funkcionalni interesima vlastite skupine („dualizma”). Od aktivnog ili pasivnog prihvaćanja politizacije religijske zajednice ljudi Crkve su očekivali, a ponegdje još i danas očekuju barem djelomičan povrat izgubljenoga društvenog prostora i utjecaja. Mardešić u tom kontekstu često i podrobno analizira dva protuevanđeoska oblika oporbe kršćana i njihove Crkve *sekularizaciji* i *pluralizaciji*. Ta dva oblika su *fundamentalizam* i *integrizam*. Imajući to u vidu, on je svjestan rizika i destabilizirajućih učinaka koje kod vjernika „vanjska i unutarnja sekularizacija” nose sa sobom (krhkost uvjerenja, nestabilnost identiteta uz stalnu potrebu potvrđivanja novim iskustvima).¹³ Uza sve to, on ukazuje i

¹¹ *Isto*, 195-196.

¹² *Isto*, 417.

¹³ *Vanjska* sekularizacija i pluralizacija postmoderne potiče nastajanje novih religijskih pokreta među kojima ima i onih sa sinkretističkim i nekršćanskim elementima. *Unutarnjom* sekularizacijom unutar samog kršćanstva dolazi do ras-

na neke nedvojbeno pozitivne učinke koje jedna i druga neizostavna sastavnica moderniteta, a još više aktualnog postmoderniteta unose sa sobom u svijet religija. Stoga zaključuje kako sekularizacija i pluralizacija zapravo stvarno pročišćuju religije pa i samo kršćanstvo. Naime, mogućnost pa i nužnost slobodnog odabira religijske pripadnosti bez pritiska kolektiva (obitelji i druge šire zajednice) teži promicati autentično osobno religiozno iskustvo i evanđeosko zajedništvo.¹⁴ Poradi toga te zbog mnogovrsnih neprihvatljivih oblika simbioze politike i religije prošlih vremena, Mardešić za sekularizaciju dosta odvažno tvrdi da pogoduje „ozdravljenju” i „ispravljanju” kršćanstva jer između ostalog slabi njegovu političnost te stvara prostor za stasanje jedne nepolitičke religije.¹⁵

2. PRIMJENA TEOLOŠKE SINTEZE

Kroz mnoge svoje tekstove Mardešić pokušava zapravo odgovoriti na pitanje kako danas živjeti vjeru na osobnoj i zajedničarskoj razini u jednom modernom-postmodernom ozračju koje karakterizira rastući religijski i politički pluralizam, u jednom društvu, dakle, u kojem „promijenjena svijest (mnogih) bez teškoća prihvaća oprečne ideje i suprotne ciljeve, jer tijekom života i sama stalno nešto odabire i ne ostaje trajno uz jedan jedini uzor”.¹⁶

2.1. Kršćani i drugi religijski svjetovi

Da bi odgovorio na to pitanje, Mardešić aktivira sve sastavnice svoje teološke sinteze. Povijesno-religijske rekonstrukcije, religijsko-fenomenološke i komparatističke analize postavljaju pred njega kao teološki mislećeg kršćanina pa skoro redovito čitav niz pitanja. Na aktualni pluralizam „bitno pluralističkog društva postmoderne”¹⁷ kršćanska zajednica ne može više odgovoriti osuđivanjem, kao što je to bio slučaj sve do II. vatikanskog sabora, većeg dijela temeljnih odrednica i vrijednosti modernog svijeta.¹⁸ Ne može se sotonizirati sve one koji u tom pluralnom svijetu razlika ne misle kao Katolič-

tvaranja dogmatskog učenja i slabljenja vjerovanja u neke od poglavitih istina ‘Vjerovanja’. *Rascjep u svetom*, 674-675.

¹⁴ *Isto*, 700.

¹⁵ *Isto*, 695.

¹⁶ *Lice i maske svetoga*, 322.

¹⁷ *Rascjep u svetome*, 722.

¹⁸ *Lice i maske svetoga*, 465.

ka Crkva, a što i danas još katolički fundamentalisti kao uostalom i fundamentalisti na drugim kršćanskim i uopće religijskim prostorima čine „s nehinjenom srećom”.¹⁹ Ne može se više u svjetlu tolikih iskustava susreta i poznanstava s pripadnicima religija učiti katoličke vjernike da su religije proizvod „demonskih i sotonskih zavjera”²⁰, kao što se to na području kršćanstva stoljećima mislilo i u praksu provodilo, odnosno da mi kršćani nemamo što učiti od ljudi različitih svjetonazora i pripadnika drugih religija. Do tih i još mnogih drugih sličnih zaključaka Mardešić dolazi interpretirajući rezultate svojih proučavanja povijesti i sadašnjosti samoshvaćanja i funkcioniranja religija, a ponajviše kršćanskih crkava u pojedinim društvima u svjetlu primjene saborske teologije, ali i svojih teoloških poimanja Boga, događaja Isusa Krsta, Crkve kao institucije i kao zajedništva te u svjetlu vlastite duhovnosti. Rezultati te teološke interpretacije religioloških istraživanja, kada je riječ o odnosu kršćana prema pluraliziranoj stvarnosti modernog, odnosno postmodernog svijeta, predstavljaju, po našem mišljenju, elemente jedne podosta prepoznatljivije pa i teološki konzistentne Mardešićeve teologije pluralizma.

Na tragu saborskog otvaranja modernom svijetu s njegovom relativnom autonomijom zemaljskih stvarnosti, s ponovnim otkrićem i prihvaćanjem svjetonazorske i religijske slobode izbora, a time i sve složenije pluralnosti postmodernih društava, Mardešić u svjedočenju, služenju i dijalogu vidi jedini primjereni način ophodnje kršćana sa svima onima koji ovaj naš „jedini svijet” nastavaju.²¹ Ljudi u religijama i izvan religija, bili oni i ateisti, sposobni su činiti dobro. Mardešić već u svojem dosta ranom intelektualnom životu govori o „zajedništvu dobrote” koje hrani kršćanski humanizam te se ne miri ni sa čijom konačnom osudom.²² Uostalom, na počecima kršćanstva, ali i na počecima svih velikih religija Mardešić vidi na djelu „mala zajedništva dobrih ljudi” koja su istom kasnije, vezivanjem uz logiku vlasti i nasilja, doživjela neželjene i sve u svemu kobne metamorfoze.²³ Jer ipak, sam „Bog je zajednički svima iako svatko govori o svome bogu i na sličan način vjeruju u svoje božanstvo”.²⁴ Razlike među religioznim ljudima su, misli naš autor, puno veće kada je riječ o načinu odnosa ljudi u religijama prema svijetu u kojemu žive. Na tim razlikama u odnosu prema svijetu rađaju

¹⁹ *Rascjep u svetome*, 863.

²⁰ *Isto*, 851.

²¹ *Isto*, 350, 383.

²² J. Jukić, Na četvrtom raskrižju, *Crkva u svijetu* 27 (1992.) 1-2, 3-4.

²³ *Rascjepi u svetome*, 321.

²⁴ *Lice i maske svetoga*, 133.

se tijekom povijesti podjele, nepomirljive razlike, sukobi među religioznim ljudima.²⁵ A o Bogu Mardešić uvijek govori kao o Bogu Ljubavi, a time i Dobrote, kojemu ga je približilo dugogodišnje čitanje Evanđelja.²⁶ Naš autor govori i o biblijskom „živom Bogu” koji je djelatno nazočan u životima ljudi. Stoga oni kršćani koji kompleksnost ovog postmodernog svijeta pokušavaju protumačiti „teorijama urote” zapravo kao da ne vjeruju da Bog vodi ljude kroz povijest.²⁷ Tom i takvom Bogu odgovara bitno obilježje kršćanstva, a to je „duhovni napor za dobrotom”.²⁸ Ono što razlikuje kršćane od Drugih, od svijeta, jest traganje za uvijek većom dobrotom, a ne kršćanska „nestrpljivost” da one Druge vidi pobijeđenima.²⁹

U Mardešićevoj teologiji pluralizma osjećaju se po svemu sudeći odjeci ukupnog saborskog pomaka od tradicionalno prenamaglašenoga katoličkog ekleziocentrizma prema kristocentrizmu, u svjetlu kojeg i sama Crkva dobiva svoje pravo značenje. Tako Mardešić zapaža kako Sabor napušta integralističku i integrističku sliku Crkve.³⁰ Naime, posvuda u Mardešićevim tekstovima u kontekstu govora o susretu s nedokidivim pluralizmom, tj. s ljudima različitih svjetonazorskih, političkih i religijskih opredjeljenja, nailazimo na kristološko-kenotičke natuknice. U središtu stoji Isus Krist sa svojom logikom križa, patnje iz ljubavi koja ostvaruje spasenjsko iskupljenje. Ta križna logika, klasično opisiva kao *revelatio sub contrariis* (objava pod protivnim oblikom), određuje temeljne sadržaje i način (životni stil) kršćanskog svjedočenja, služenja i dijaloga. Naime, ako je „čudo ljudskog spasenja” ostvarenje zajedništva s Bogom Ocem, do njega se dolazi po Sinovljevom bogočovještvu vezanom uz svakog čovjeka.³¹ Stoga se do Boga, odnosno do *neba*, koje Mardešić shvaća kao domovinu svega što postoji, dolazi samo po čovjeku, drugom čovjeku, želi Mardešić reći. Jer, evanđeoski rečeno, čovjek je put do Krista, a Krist put do Boga.³² Zato, misleći na kršćane, Mardešić tvrdi kako ljudi često ne uspijevaju doći do Boga jer ne vjeruju u bogo-

²⁵ *Rascjep u svetom*, 859.

²⁶ *Lice i maske svetog*, 17.

²⁷ *Rascjep u svetome*, 881.

²⁸ *Isto*, 863.

²⁹ *Isto*, 889.

³⁰ *Isto*, 192.

³¹ Govor o vezanosti Krista uskrslog uz svakog čovjeka pa i s onu stranu granica vidljive Crkve, Mardešić očito preuzima iz poznatog teksta koncilске pastoralne konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, 22.

³² *Isto*, 134, 130; *Isti, Odgovornost kršćana za svijet*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2005., 68.

čovještvo, a time ni u čovjeka kao put ka Bogu. Pritom Mardešić ne misli, jasno, samo na katoličkog čovjeka već na svakog čovjeka! A kao potvrdu takvog svog gledanja na čovjeka kao put ka Bogu, ovaj se autor s pravom prisjeća Drugog vatikanskog. Naime, da bi očuvao taj evanđeoski univerzalizam, koji tvori srž Novog zavjeta, Drugi vatikanski se bori protiv često prisutne kršćanske hereze prema kojoj bi čovjek (i opet svaki čovjek!) bio manje potreban ljubavi od samog Boga.³³

Imajući to u vidu, postaje razvidno da nijedan čovjek nije izuzet od dijaloga.³⁴ Dijalog sa svima bez iznimke koji proizlazi iz slobode i vodi ka afirmaciji slobode, ide uvijek zajedno sa služenjem i svjedočenjem kršćanske zajednice. To pak dijaloško svjedočenje kršćanske istine događa se sukladno vrijednosnoj logici i stilu Isusove kenotičke egzistencije. Stoga su sadržaji takvog dijaloškog ophođenja, naglašava neumorno Mardešić, sukladno svojoj sklonosti mistici patnje, skromnost, malenost, lišenost svjetovne moći, siromaštvo, življena dobrota, mirotvorstvo, odricanje od svakog trijumfalizma, poniznost, spremnost na poraz da bi se dogodila pobjeda dobrote, dijalog po svaku cijenu pa i po cijenu svjetovnog gubitništva (nestanka),³⁵ odricanje od vlastitih želja poradi bližnjega,³⁶ „ispaštavanje za bližnje”³⁷ jer Isus hoće ljudsku osobu koja je spašena i svojom patnjom pridonosi spasenju svijeta.³⁸ Ta svjedočko-dijaloška egzistencija kršćana u pluralnom svijetu nije stvar političkih nagodbi, već izraz osobnog iskustva vjere u Kristov događaj te se zbog toga događa neovisno o konkretnom odgovoru ili čak o ne-odgovoru Drugoga i religijski, odnosno svjetonazorski Drugačijeg.³⁹ Isus voli sve, ne isključuje nikoga. On je antidualist! Kršćani su stoga pozvani da na tragu Isusova „nedualističkog” pristupa stvarnosti nadilaze podjele na mi i oni, mi dobri - oni zli, mi u istini - oni u zabludi.⁴⁰

Zanimljivo je spomenuti i to da Mardešić smatra kako dolazak Krista kao jedinog posrednika između čovjeka i Boga ne dokida „sveto/sakralno”. Ovo potonje naš autor vidi kao nedokidivu posredničku razinu između Boga/božanskog i svjetovnog/ljudskog u religijama na razini povijesti. Neposrednost odnosa Boga i čovjeka bit

³³ *Rascjep u svetome*, 130.

³⁴ *Odgovornost kršćanina za svijet*, 68.

³⁵ *Rascjep u svetome*, 131, 422; *Lice i maske svetoga*, 395.

³⁶ *Odgovornost kršćanina za svijet*, 131.

³⁷ *Rascjep u svetome*, 134.

³⁸ *Isto*, 191.

³⁹ *Odgovornost kršćana za svijet*, 77.

⁴⁰ *Rascjep u svetom*, 858.

će moguća tek u eshatonu. Do tada posrednička uloga religijsko-simboličkog čuva svoju djelotvornu aktualnost. Istina, ta sakralna razina uvijek je u opasnosti da izgubi svoju simboličko-posredničku funkciju te da je religiozni ljudi poistovjete, odnosno pomiješaju s Bogom, odnosno božanskim. Tada se događaju razni oblici idolatrije, fetišizma, obožavanja osoba, magija. To je izopačenje religije, koje će prema kršćanskom vjerovanju biti onemogućeno u potpunosti istom u eshatološkom vremenu, kada će, misli naš autor, posve nestati sveto kao posredničke razine.⁴¹ Takvim svojim gledanjem na posredničko sveto u religiji Mardešić upućuje više uključno, ali i bez puno po sebi svakako poželjnih razlikovanja religija kao na unutarpovijesne, dakle provizorne svjetove sakralnog posredovanja božanskog koji su, jasno, u trajnoj opasnosti bili i ostali da dožive idolatrijsko izopačenje.

Idealizirajući zamjetno, po našem mišljenju, početke kršćanstva, Mardešić misli da je upravo takva bila prva kršćanska zajednica prije usvajanja konstantinovske paradigme.⁴² On poziva da nam istu dozu simpatije valja iskazati i prema sve većem broju raznih kršćanskih zajednica u sekulariziranim i pluraliziranim društvima Zapada, koje po uzoru na prve kršćanske zajednice žive u oskudici, skromnosti, nevezanosti za vlast i moć.⁴³ Te se zajednice odriču koristoljubive povezanosti sa središtima političke moći pa čak i po cijenu vlastita nestanka, voli ustvrditi Mardešić.⁴⁴ Očito on vidi u takvom izrazu logike križa prakticiranje jednog nekolektivističkog i neideologiziranog kršćanstva koje je i u pluralnom društvu u stanju živjeti jednu svjedočku, dijalošku egzistenciju.⁴⁵ Takva kenotička egzistencija malih kršćanskih zajednica, koje prema Mardešiću vjerojatno predstavljaju budućnost kršćanstva, nije samo značajan doprinos omogućavanju funkcioniranja ovog višestruko pluralizi-

⁴¹ *Lice i maske svetoga*, 56-57.

⁴² Prva stoljeća života kršćanskih zajednica bilježe zapravo postojanje dvaju podosta različitih teoloških stavova naspram svjetonazorskom pluralizmu Rimskog Carstva. Teologija i praksa većine kršćana prvih stoljeća najčešće je osuđujuće promatrala krizni svijet poganskih religija, dok se među važnim patrističkim misliocima prvih stoljeća Crkve nalaze i oni koji su sa simpatijom gledali na vrijednosti koje se nalaze na prostorima onodobnih filozofija i u životima filozofa. U vrijednosnim pozitivnostima tih filozofija oni su vidjeli plod neprepoznatog, ali stvarnog djelovanja univerzalne Riječi (*Logos*) Božje. O tome opširno raspravlja i J. Dupuis, *Verso una teologia cristiana del pluralismo religioso*, Queriniana, Brescia, 1997., 76-114.

⁴³ Ž. Mardešić, *Odgovornost kršćana za svijet*, 100; *Rascjep u svetome*, 422.

⁴⁴ Ž. Mardešić, *Svjedočanstva o mirotvorstvu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002., 54.

⁴⁵ *Isto*, 53.

ranog svijeta prožetog nekontroliranim fanatizmom, fundamentalizmom i nasiljem, već je riječ o načinu na koji kršćanska zajednica pridonosi spasenju svijeta, odnosno „događaju Božjeg milosrđa”.⁴⁶ Da bi se to moglo dogoditi, Crkva bi se imala odvažiti otkriti svoje slabosti, krhkosti i nejakosti!⁴⁷

Jasno, crkvene zajednice kroz takav tip dijaloške egzistencije mogu prenositi svima uz obećanje spasenja također i životnu radost te nadu baš posred ovog turobnog i svijeta.⁴⁸ Pritom Crkva ne samo uči svijet već i uči od svijeta, često zna reći Mardešić, nadahnjujući se pritom, očito, teologijom saborske Pastoralne konstitucije.⁴⁹ Što zacijelo predstavlja radikalni raskid s dugom konstantinovskom tradicijom i crkvenim donedavnim protumodernističkim globalnim osudama modernog svijeta.⁵⁰ Ali da bi crkvene zajednice bile u stanju učiti od drugih, potrebno je naučiti i prakticirati ponajprije unutarcrkveni dijalog. Jer iz društva pluralizam je ušao i u Crkvu.⁵¹ Dosta je primjerice spomenuti brojne teološki i ustrojbeno različite pokrete koji veoma jačaju unutarcrkveni pluralizam.⁵² Samo ako se kršćani kroz dijalog unutar svojih zajednica znaju međusobno obožavati, oni će biti u stanju otvoriti se nesumnjivim duhovnim vrijednostima drugih kršćana, ali i drugih religija (budizma, hinduizma, islama, npr.) koje zaslužuju da ih se upozna i poštuje. Mardešić tu navodi milosrđe, dobrotu i ljubav.⁵³ Uostalom, u drugim religijama pa i među nevjernicima ima ljudi boljih od katolika, koji su zauzetije (velikodušnije!) angažirani u obranu ljudi koji trpe raznovrsne oblike siromaštva.⁵⁴ Tu se u nekim tekstovima Mardešić poziva na klasični saborski govor o vrijednostima u drugim religijama koji se nalazi u NA 2.⁵⁵

Nažalost, Mardešić ne nudi nikakvo preciznije određenje pojma multikulturalnosti. Ne problematizirajući tu danas pod pritiskom „političke korektnosti” olako načelno rabljenu i prihvaćenu kategoriju s njezinim u međuvremenu već dosta dobro uočenim, ali teš-

⁴⁶ *Rascjep u svetome*, str. 360.

⁴⁷ Ž. Mardešić, Dnevnik: između sjećanja i traženja novog, *Nova prisutnost* 2 (2004.) 2, 170.

⁴⁸ *Odgovornost kršćana za svijet*, 87.

⁴⁹ *Rascjep u svetome*, 128, 872.

⁵⁰ *Isto*, 129.

⁵¹ *Isto*, 237.

⁵² *Isto*, 682.

⁵³ *Svjedočanstva o mirotvorstvu*, 88.

⁵⁴ *Rascjep u svetome*, 350-351.

⁵⁵ *Isto*, 873.

ko rješivim aporijama, on se zapravo ograničava na to da usrdno i često potiče kršćane da budu otvoreni za dijalog s drugim kulturama, za kulturni, ali i za multikulturni dijalog. Pritom on naglašava kako Evanđelje nije poistovjetivo ni s jednom kulturom, već se može utjeloviti/inkulturirati, danas kao i u vrijeme prvih kršćanskih zajednica, u razne kulture, sklanjajući ih da ne uništavaju čovjeka.⁵⁶ Tako danas Crkva ne tragu saborskog razlikovanja Isusove poruke od bilo koje kulture priznaje da je naša zajednička zapadna kultura između ostalog baštinik kulturom posredovanih utjecaja kako židovstva tako i islama.⁵⁷

2.2. Kršćani i politički pluralizam

Na kraju nam ostaje baciti tek jedan veoma sažet pogled na politički pluralizam postmodernih društava. Nakon što je nadugo i naširoko analizirao i dekonstruirao vjerničku i teološku održivost svih mogućih oblika svođenja Evanđelja, kršćanske vjere i crkvenih ustanova na ideološki instrument političkih interesa moći i koristoljublja, Mardešić govori o odnosu kršćana i one moralno prihvatljive racionalne političke djelatnosti bez koje, jasno, ne može funkcionirati nijedno društvo. Na tragu saborskog prihvaćanja (GS) autonomije zemaljskih stvarnosti, on zastupa nužnu autonomiju nesvjetonazorske, deideologizirane, sekularizirane politike. Nju shvaća kao administrativnu, nagodbenu djelatnost u službi općeg dobra koja se trudi uspostaviti pravdu i mir na prostoru mogućeg i privremenog.⁵⁸ Ova pak potonja misao ukazuje kako i Mardešić poznaje pojam prihvatljivog političkog *kompromisa bez kojeg* demokracija teško može funkcionirati. Naime, on na stotinama stranica opisuje razne ideološke zloporabe religije od strane prizemno pa i agresivno koristoljubivih političkih kompromisa sa svijetom te sebičnih političkih interesa moći, nasilja i isključivosti. Ali i za Mardešića nisu svi kompromisi u sferi politike nespojivi s kršćaninovim angažmanom na političkom prostoru kao što bi se to dalo ponekad naslutiti na temelju njegova čestog govora o nužnosti beskompromisne kršćanske radikalnosti u svim sferama življenja! Naime, neki njegovi tekstovi ostavljaju dojam da on, razočaran mnogovrsnim pa i veoma teškim političkim zloporabama kršćanskih ideala i institucija kroz povijest, zaista

⁵⁶ Isto, 356. Crkva se na Saboru, drži Mardešić, oslobodila isključive veze s pojedinim kulturama i civilizacijama te se time osamostaljuje od vremenitih utjecaja i povezuje se sa svojim transcendentnim određenjem. Usp. Isto, 352.

⁵⁷ Isto, 355.

⁵⁸ Isto, 410; *Svjedočanstva o mirotvorstvu*, 116-117.

naglašeno spiritualizira kršćanski svjedočki angažman na izgradnji Kraljevstva Božjega na razini povijesti. Kao da ponekad nije baš dovoljno jednoznačno odlučan u odnosu na neizbježnost zauzetog političkog pa i stranačkog angažmana kršćana na pronalaženju konkretnih rješenja gorućih problema društvenog suživota.⁵⁹ Mardešićeva odbojnost naspram bilo koje značajnije kontaminacije religije i politike bila je tolika da je znao ustvrditi kako je bolji ateizam nego politička religija.⁶⁰

Ipak valja reći da naš autor na razini cjeline svoje misaone sinteze drži utemeljenim, a time i opravdanim kršćanski angažman za opće dobro i na prostorima političkog djelovanja. U prilog toj interpretacijskoj tezi govori i činjenica da Mardešić nedvojbeno zastupa na Saboru prihvaćeni politički pluralizam katolika. Katolici mogu pojedinačno biti angažirani u raznim strankama postupajući uvijek kršćanski.⁶¹ Povremeno se čuje njegovo upozorenje kako kršćanin ne smije nikako bježati iz svijeta, koji je mjesto njegova služenja pa i u politici.⁶² Pritom misli na politiku koja će biti sekularizirana, tj. oslobođena svih svjetovnih ideoloških jednostranosti, ali i bez gubitka autonomije u odnosu na religiju. Za kršćanina je moguć angažman u onoj politici koja se trudi uspostaviti pravdu i moral, ali uvijek u ozračju mogućeg i privremenog.⁶³ Međutim, on smatra da su kršćani na poseban način pozvani djelovati na razini *civilnog društva* kao dijaloški sugovornici svih mogućih svjetonazorski, kulturno, religijski različitih igrača aktivno nazočnih u društvenom procesu zvanom civilno društvo. Kroz dijalog, ali i osobno svjedočenje i spremnost na konkretno služenje svim potrebnima, kršćani mogu i moraju posredovati moralne i duhovne vrijednosti dobrote, služenja, solidarnosti, zauzetosti za opće dobro svim civilno-političkim udrugama zabrinutim za svekoliku dobrobit određenog društva, za

⁵⁹ Više o dojmu nepovjerenja u politički-stranački angažman kršćana koji neki Mardešićevi tekstovi ostavljaju u korist jedne evanđeoske egzistencije koja privilegira skromnost, nenametljivost, zazor od borbe za vlast i vladanja nad drugima, radost i u nedaćama života koje mogu oslobađati „uspavane“ duhovne potencijale, vidi u J. Perišića, u njegovoj magistarskoj radnji posvećenoj Ž. Mardešiću, obranjenoj na splitskom KBF-u u Splitu: J. Perišić, *Odnos Crkve prema svijetu misli Željka Mardešića*, Licencijatski rad iz teologije kod prof. dr. N. A. Ančića, Split, 2012., 160 i sl. (Tekst je moguće konzultirati u Biblioteci KBF-a Sveučilišta u Splitu). Poznat je Mardešićev paradoksalno formulirani iskaz kako je religiji bolje kada joj je gore, jer to iz nje izvlači zaspale mogućnosti. Usp. *Rascjep u svetom*, 710.

⁶⁰ *Isto*, 721.

⁶¹ *Isto*, 233.

⁶² J. Perišić, *Odnos Crkve prema svijetu*, 161.

⁶³ *Rascjep u svetom*, 410.

promicanje slobode mišljenja. Taj kršćanski angažman pridonosi tome da neko društvo ne skrene u fundamentalizam i ostale društvene patologije.⁶⁴

U završnici možemo reći da Mardešić u svjetlu iznesenog smatra pluralizam u Crkvi i društvu pozitivnom činjenicom. Jer uza sve moguće rizike i zastranjenja te usprkos njegovoj sklonosti relativizaciji istine, pluralizam moderne i postmoderne omogućuje autentično osobno prijanjanje uz istinu koje se može dogoditi samo u slobodi. Naime, crkvenoj zajednici pluralizacija društva omogućuje da se u ozračju pronađene dugo potiskivane religijske slobode kroz dijaloško suočenje s mnoštvom jednakopravnih Drugih i Drugačijih oslobodi mnogih štetnih natruha prošlost. Te su pak natruhe otežavale njezino izvorno kenotičko-spasenjsko služenje cijelom svijetu, svim ljudima bez razlike. Jer svijet je onaj koji ima biti spašen, a ne Crkva, zna često i pomalo polemički uskliknuti Mardešić.⁶⁵

3. ZAKLJUČAK

Iz našeg interpretacijskog čitanja Mardešićevih tekstova nameće se nekoliko dalekosežnih zaključaka koji nedvojbeno ukazuju na postojanje elemenata jedne prepoznatljive teologije pluralizma u misli ovog autora. Ali pođimo redom!

1. Temeljem prikazanih elemenata Mardešićeve teologije pluralizma može se reći da je, uza sve nedorečenosti i neospornu fragmentarnost, riječ o jednom autentično teološkom promišljanju utemeljenom izričito ili pak više uključno na prepoznatljivim, ali istovremeno relevantnim teološkim izvorima.
2. Svoju čitljivu i u biti koherentnu teološku racionalnost ovaj autor oblikuje u trajnom više ili manje posviještenom interdisciplinarnom diskursu.
3. Dosezi osobne teološke sinteze Ž. Mardešića svakako zaslužuju da ih se studira pod vidom njihova doprinosa metodologiji interdisciplinarnosti koja je danas toliko potrebna teologiji.
4. Pritom je svakako važno ne izgubiti iz vida da je Mardešić bio jedan od prvih ili čak možda prvi među laičkim teolozima u Hrvatskoj koji je dao značajniji doprinos studiranju recepcije Drugoga vatikanskog sabora općenito, a posebno na hrvatskim prostorima.

⁶⁴ Isto, 682.

⁶⁵ Isto, 682, 872.

Koliko god je saborska teologija pružila određene pretpostavke za suočenje s procesima religijske i uopće svjetonazorske pluralizacije, dobar dio crkvene zajednice, posebno kod nas u Hrvatskoj i šire, a o tome uvjerljivo svjedoče rezultati Mardešićevih analiza, još uvijek ima velikih poteškoća prilagoditi se kreativno i bez dramatičnog urušavanja identiteta neizbježnom pluralizmu u društvu, kulturi pa i u samoj Crkvi. Dakle, puno ostvarenje Drugoga vatikanskog još uvijek čeka na nas! Naš je autor bio uvjeren da nikakvo zatvaranje crkvenih zajednica u getoiziranu nostalgiju za prošlim oblicima življenja, već samo iskreno dijaloško otvaranje neizbježnom pluralizmu kultura suživota, svjetonazora i religija predstavlja danas onu zadnju temeljnu „uzdanicu pouzdanja u bolje sutra” društva i Crkve.⁶⁶

Čini mi se da u tome Mardešić zaista nije bio daleko od istine!

CHRISTIANS FACING THE CHALLENGES OF PLURALISM

Elements of theology of pluralism in the thought of Željko Mardešić

Summary

So far, the work of Ž. Mardešić has been extensively researched in terms of his contribution to social, historical and phenomenological sciences of religion. Thereat, his personal theological synthesis of Christianity, which is more or less explicitly implicated in his socio-religious analyses and thoughts, has largely remained apart. Moreover, among the interpreters of his thought one may encounter a strong reluctance to search for his theological profile. However, we hold that Mardešić has a recognizable theological vision of reality that follows and pervades his socio-religious and religiological analyses. It can be grasped, among other things, in his theological evaluations of the phenomenon of religious, ideological and political pluralism. Therefore, in this article we are trying to observe and briefly present some of the bearing categories of Mardešić's theological synthesis that he applies in evaluating the phenomenon of religious and political pluralism of contemporary societies. In the introduction, we generally discuss the place and role of theological consideration of religious pluralism as well as the way of the presence of Mardešić's theological synthesis within his religiology. The first chapter outlines the basic characteristics of modernity and post-modernity as viewed by the author of this article and

⁶⁶ *Isto*, 729.

which promote the pluralisation of the former predominantly Christian societies. Then, some inappropriate reactions of the Christians Catholics to the growing pluralisation of society are pointed out. The central part of the article focuses on the most important elements of Mardešić's theological synthesis and their application to theological evaluation of pluralism. In the final part, on the basis of the presented and interpreted, the author points to the soundness of the title thesis about the existence of Mardešić's theological synthesis, which have yielded the elements of his theology of pluralism. All this is in support of Mardešić's interdisciplinary methodology and his undeniable contribution to the reception of the Council views on the growing worldview plurality of society.

Key words: Ž. Mardešić, sociology of religion, religiology, theology of pluralism, the Council reception, dialogue, secularization